

Національна академія наук України

Інститут регіональних досліджень

препринт 97

М.І. Долішній, М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук, Л.Т. Шевчук

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Львів—1997

Соціально-економічне районування України

Долішній М.І., Паламарчук М.М., Паламарчук О.М., Шевчук Л.Т.

Львів, 1997. – 50 с.

(Препр. НАН України, Інститут регіональних досліджень. –1997)

Вияснена суть району, районоутворення, районології, районування. Проаналізовані основні принципи соціально-економічного районування. Проаналізовані схеми економічного і соціально-економічного районування України, опубліковані різними авторами в 90-х роках. Запропонована нова схема соціально-економічних районів і показані їх роль і місце в Україні.

Препринт призначений для працівників державних центральних і регіональних органів управління, науково-дослідних і проектних інститутів, викладачів економічних і географічних дисциплін у вузах.

Відповідальний редактор
академік НАН України

М.М. Паламарчук

Рецензент

Затверджено до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України.

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997

ISBN

Зміст

ВСТУП	4
1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ	6
2. АНАЛІЗ СПРОБ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ	11
3. НОВА СХЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ	15
4. РОЛЬ І МІСЦЕ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ В УКРАЇНІ	20
5. КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ ...	25
6. ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ	29
Додатки	32
Література	47

ВСТУП

Важливою основою державного управління є науково обгрунтований територіальний устрій країни. Навіть найменші за територією держави не можуть обійтись без адміністративно-територіального членування своєї території. Сучасні великі держави повинні мати науково-обгрунтовану систему соціально-територіального устрою. Основою такої системи є районування – один з найважливіших наукових методів виявлення в державі територіальних відмін і територіальної спільності природних і суспільних об'єктів.

В науці відомий цілий ряд видів районування. Як науковий метод воно використовується в двох напрямках:

- 1) в пізнавальних цілях;
- 2) для управління суспільними процесами.

Для пізнання економічних процесів і управління економікою виділяються економічні райони. В колишньому Радянському Союзі створювались концепції, які були направлені на те, щоб досягти єдності економічного районування і адміністративно-територіального поділу. На жаль, така єдність досягалась далеко не в повній мірі. Навіть одиниці політико-адміністративного поділу найвищого рангу – союзні республіки – керували тільки частиною тих економічних об'єктів, що були на їх території. Процеси територіального комплексотворення, зокрема у виробництві, грубо порушувались надмірною централізацією і вузькогалузевим управлінням господарством. Виділені в Україні три економічні райони (Донецько-Придніпровський, Південно-Західний і Південний) використовувались переважно в пізнавальних і інформаційних цілях.

Зміцнення, розбудова незалежної Української держави потребує раціонального поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів, всебічного використання ресурсів регіонів, комплексного економічного і соціального розвитку їх території, формування раціональної територіальної структури і територіальної організації України як суспільно-територіального комплексу. Для вирішення цих проблем необхідне соціально-економічне районування.

Соціально-економічне районування відноситься до фундаментальних досліджень. Районування є засобом відображення територіальної диференціації природних і соціально-економічних умов та процесів країни. Воно необхідне для вдосконалення державного управління суспільством і повинно стати основою раціоналізації адміністративно-територіального поділу України. Результати районування, насамперед, його схема, якщо вона буде визнана і знайде практичне застосування, відкриють можливість нових прикладних досліджень. Виділені найбільші одиниці районування стануть основними елементами територіальної структури матеріального виробництва і всього суспільно-територіального комплексу України. Нове районування буде сприяти організації внутрідержавного територіального поділу праці і формуванню виробничо-територіальних систем різних

типів (зокрема, це дуже важливо для структуризації територіальних систем машинобудівних підприємств).

Важливим напрямком прикладних досліджень на основі районування може стати раціоналізація виробничо-територіальних зв'язків – внутрідержавних і зовнішніх. З урахуванням економіко-географічного положення кожного з районів можна підвищити науковий рівень обґрунтування вільних економічних зон.

Основні напрямки фундаментальних досліджень, пов'язаних з опрацюванням проблеми соціально-економічного районування:

- 1) оцінка існуючого адміністративно-територіального поділу;
- 2) визначення параметрів району;
- 3) опрацювання принципів районування;
- 4) розробка наукових підходів та методичного апарату;
- 5) аналіз запропонованих іншими авторами схем районування;
- 6) обґрунтування мережі районів, уточнення їх меж;
- 7) складання короткої характеристики кожного з виділених районів, визначення проблем їх соціально-економічного розвитку.

Останнє можливе після ґрунтовного дослідження кожного з районів. Найважливішим результатом таких досліджень повинен бути проект мережі районування. Враховуючи відмінність підходів різних вчених до проблеми соціально-економічного районування, може бути декілька варіантів проектів. Обґрунтовані проекти повинні широко обговорюватись вченими і спеціалістами в галузі державного управління. Оскільки соціально-економічне районування в теоретико-методичному відношенні розроблено недостатньо, фундаментальні дослідження повинні піднести його наукові основи на новий щабель. При реалізації науково обґрунтованого соціально-економічного районування відкриються додаткові можливості опрацювання регіональних проблем і напрямків регіональної політики. Можна стверджувати, що районування буде служити основою для раціональної територіальної організації суспільно-територіального комплексу України, підвищення ефективності його функціонування та матеріального добробуту населення.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ

Утворення незалежної України дало інтенсивний імпульс розробкам з економічного, соціально-економічного районування. З'явилося багато схем членування території держави. В даній праці робиться спроба коротко розглянути теоретичні основи соціально-економічного районування, проаналізувати запропоновані різними дослідниками схеми районування України.

Займаючись проблемами районування, перш за все необхідно чітко розрізнити три питання:

- 1) районоутворення,
- 2) районологія,
- 3) власне районування.

Районоутворення – це об'єктивний процес формування і розвитку районів як інтегральних виробничо-територіальних систем (економічне районоутворення) або суспільно-територіальних систем (соціально-економічне районоутворення). В дійсності цей процес проходить незалежно від його пізнання. В районоутворенні відбиваються об'єктивні та суб'єктивні чинники формування і розвитку економічних, соціально-економічних або навіть соціальних районів.

Районологія – один з видів наукового пізнання об'єктивної реальності (процесу районоутворення). Закономірності формування і розвитку районів можна використовувати в практичній діяльності людей за умови, що вони науково пізнані, зрозумілі механізми їхньої дії. В цьому і полягає основне завдання економічної (або соціально-економічної) районології. Районологія, на думку А.М. Колотієвського, мала стати теоретичним ядром економічної і соціальної географії, але це не відбулося повною мірою [13].

Власне районування – це процес членування території на відносно цілісні частини а також результати цього процесу. Від об'єктивного процесу районоутворення воно відрізняється постановкою певної мети і в зв'язку з цим – деякою суб'єктивністю. Районування – це особлива територіальна систематизація. Але район, незалежно від принципів його виділення, відрізняється від класів, типів, таксонів унікальністю свого місцерозташування [6].

Як відомо, до систематизації відносяться методичні прийоми, що пов'язані з поділом об'єктів і явищ, що вивчаються, у відповідності з метою досліджень та вибраними критеріями на такі сукупності (або з об'єднанням у такі сукупності), які, маючи певну спільність, разом з тим відрізняються один від одного стійкими ознаками. До таких прийомів належать класифікація, типологія та інші. Систематизація – це упорядкування предметів, явищ на основі закономірностей, принципів або правил. Районування виступає як територіальне упорядкування, а тому може розглядатись як своєрідна систематизація.

Районування потрібне для територіального управління і регулювання, регіональної політики, адміністративного поділу території тощо. В літературі вживаються поняття «економічне районування», «соціально-економічне районування» і «соціальне районування». Економічне районування було панівним до середини 70-х років. В основі його лежить виробничо-територіальний комплекс. Соціально-економічне районування передбачає виділення інтегрованих територіальних підрозділів – суспільно-територіальних систем. Трапляються також розробки, пов’язані з суто соціальним районуванням, тобто виділенням власне соціальних спільностей. Але останнє в основному подане в постановочному плані, без чітких критеріїв та принципів. У той же час, якщо ми бажаємо районувати соціальні процеси, серед яких є і розселення, це районування обов’язково перетворюється на соціально-економічне. Економічні чинники тут дещо приховані, але вони є, оскільки розселення, особливості трудової діяльності відбивають і виробничий розвиток території. Практичний висновок щодо останньої тези полягає в тому, що не можна відокремлюватись від наявних мереж інтегрального соціально-економічного районування. Треба всебічно розглянути соціальні процеси у виділених районах. Можлива деяка корекція цих мереж за соціальними моментами. Таким чином, вважаємо, що інтегральне соціальне районування є одночасно і соціально-економічним. Проводити межі між ними, на наш погляд, не слід, оскільки це веде до зменшення рівня конструктивності підходів. Інша справа, коли йдеться про часткове (галузеве) районування. Тут цілком доречно постановка суто соціальних видів районування.

Всі різноманітні види районів за способом виділення їх можна поділити на дві великі групи: гомогенні (однорідні) і нодальні (вузлові). Для гомогенних районів властива внутрішня однорідність і максимальна відмінність між різними районами. Нодальні райони виділяються за принципом тяжіння середовища до міста, вузла, агломерації [6]. Якщо районуванню підлягає розселення, то райони обов’язково будуть нодальними. При частковому соціальному районуванні можливе утворення гомогенних районів. Можна припустити, що це буде мати місце при районуванні процесів відтворювальної діяльності населення.

Трактування районування як одного з видів систематизації розкриває додаткові сторони сутності цього прийому. Родовим поняттям Е.Б. Алаєв вважає таксонування. Членування території він називає таксонуванням, а результат цього процесу – таксонами. Розглядаються три види таксонів: зона, ареал, район. Районування – це процес таксонування, при якому таксони повинні відповідати критеріям специфіки даного таксону та єдності й цілісності. Зонування визначається як членування території з різними ділянками за інтенсивністю якогось явища. Ареалювання – це виділення ділянок з наявністю певного явища [2]. Підхід Е.Б. Алаєва часто згадується в літературі, але широкого практичного застосування у соціально-географічних дослідженнях не набув.

При районуванні слід дотримуватись певних принципів, які впливають із закономірностей районуутворення і водночас є основою методів членування території.

Змістовність, а не формально-кількісний характер соціально-економічного районування – це один з найбільш суттєвих принципів районування, він визначає, що соціально-економічний район є не статистично однорідною територією за якоюсь ознакою (дуже поширене уявлення), а соціально-економічною єдністю, цілісністю, спільністю життєдіяльності. На жаль, чітких критеріїв єдності, цілісності ще не розроблено. Переважають емпіричні трактування.

Як характерну рису району часто називають реально існуючу зв'язаність. У наш час ця ознака стає відносною. Вже відомо багато випадків, коли цілі підприємства працюють повністю на довізній сировині, а вся їхня продукція вивозиться за межі регіону. Таким чином, зовнішня зв'язаність переважає внутрішню. В основі цього лежить використання дешевої робочої сили та наявного устаткування. Тому інтуїтивне уявлення про те, що в межах району існують більш інтенсивні зв'язки, ніж поза ним, зараз певною мірою треба переглянути.

З наведеного принципу випливає, що інтегральне соціально-економічне районування не можна здійснити тільки за допомогою узагальнених кількісних показників, тут обов'язково мають бути і якісні неформальні моменти, структурне наповнення виділених таксонів.

Перспективний характер районування – цей принцип визначає часову властивість мереж районування. Він підкреслює націленість кожної з них на майбутнє: за допомогою районування треба вирішувати і прогностні соціально-економічні завдання. Теоретично районування може реконструювати минуле, відбивати стан регіоналізації соціально-економічної диференціації на певну дату близького минулого і прогнозувати майбутні тенденції. Всі три постановки правомірні. Однак при соціально-економічному районуванні треба орієнтуватись на останній, третій, варіант. Це зумовлено конструктивною спрямованістю цього виду районування на вирішення соціально-економічних проблем в регіонах України, прогноз стану життєдіяльності в них.

Принцип висуває вимоги до показників, параметрів районування. Вони повинні мати часову стійкість, відбивати довготривалі процеси. Визначена мережа районування повинна зберегти значення у майбутньому.

Проблемність районування – націленість його на виділення соціально-економічних проблем у різних регіонах України. Цей принцип визначає цільову спрямованість розробок щодо соціально-економічного районування. Суть його полягає у тому, що разом з районуванням мають бути визначені і регіональні соціально-економічні проблеми. Іншими словами, соціально-економічне районування виступає засобом територіального впорядкування і типології, а отже, і систематизації відповідних проблем.

Об'єктивною ознакою соціально-економічного районування є диференціація соціально-економічних умов життєдіяльності населення на території – цей принцип подано в дещо новій редакції, але суть його відома ще з початку 60-х років [3]. Тут треба зауважити наступне. Існують два протилежні погляди на природу соціально-економічного району. Перший, матеріалістичний, підхід ґрунтується на положенні, що район існує цілком

об'єктивно, незалежно від свідомості, повністю визначений у своїх межах. Завдання дослідника полягає у відкритті цього вже існуючого району. Такі погляди висловлювали П.М. Аламп'єв, Ю.Г. Саушкін. Серед українських географів цю позицію займав В.А. Поповкін [23].

Протилежний підхід полягає у тому, що район вважається чисто розумовою, інтелектуальною конструкцією, яка дає змогу досліднику впорядкувати інформацію у територіальному відношенні. Кількість варіантів районування теоретично обмежена лише кількістю дослідників. Кожен із варіантів має сенс тільки у контексті питань, які ставить конкретний дослідник. Безумовно, така позиція не може бути прийнята, оскільки вона вступає у протиріччя з діалектико-матеріалістичним способом пізнання. Але й протилежна позиція далеко не однозначна. Так, Д.Л. Арманд висловив думку: якщо щось і є об'єктивне у районуванні, то це – визнання його суб'єктивності. З.Є. Дзеніс відмітив можливість меж бути детермінованими і стохастичними, варіювати від різних ліній до розмитих перехідних смуг [6].

Об'єктивно чітко виражене ядро як основний згусток, фокус району, менше – периферійні його частини. Включення останніх до складу того чи іншого району залежить часто від способу районування. Тут існує неоднозначність. Характер розвитку такої території визначає район, до складу якого вона була включена. Якби райони були повністю чітко визначеними, то не існувало б багатьох варіантів районування. На території країни немає однозначного поділу на коміркі–райони, є тільки певні фокуси, ядра з територією, що тяжіє до них. Таким чином, треба визнати, що межі соціально-економічних районів часто можуть бути розпливчастими, а при проведенні їх важливе використання суб'єктивних чинників. Певна суб'єктивність має місце і як наслідок наявності мети районування, що зазначалося вище.

Принцип відповідності соціально-економічного районування і адміністративно-територіального устрою України. Дослідники вже давно звернули увагу на недосконалість сучасного адміністративно-територіального устрою держави. У майбутньому одиницями такого устрою можуть стати такі соціально-економічні райони, як краї або землі. Багато пропозицій висувається про федеративний устрій України. Але більшість науковців визнає, що зараз цей принцип не буде працювати на користь держави. Він веде до внутрішнього соціально-економічного розбалансування. Так, підтримана ще попереднім Президентом економічна консолідація промислових областей (Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської) може викликати соціальне протистояння решті території країни. В політичному плані виділення таких великих територій з особливим статусом сприяє утворенню сепаратистських тенденцій. У світі тільки 10% держав мають федеративний устрій. Унітарна країна – більш стійкий організм. Тому провідні економісти, географи, політологи сходяться на тому, що в найближчі 15-20 років наша держава повинна бути унітарною. Існуючий спосіб територіального устрою ще довго повинен залишатись. Ліквідація сучасних областей означає створення в державі ще й територіального хаосу. Нове соціально-економічне районування не може відмінити поділ на області. Треба багато

часу для його стабілізації і можливої зміни у майбутньому існуючого адміністративно-територіального устрою. Соціально-економічне районування зараз має пізнавальні, інформаційні цілі, воно дасть деякі додаткові можливості для вдосконалення процесів виробничого і суспільного комплексоутворення та управління державою.

Одиницею інтегрального соціально-економічного районування має бути область. Зовсім не потрібно перекроювати кордони існуючих областей, що іноді пропонується. Область тривалий час виступає як одиниця територіального управління. Вона вже давно не є довільною територією, навпаки її характеризує внутрішня організованість і спільність. Для прикладу можна взяти хоча б мережу транспортних комунікацій і маршрутів, єдине управління. Така організованість існує і з інших аспектів життєдіяльності. Тому межі соціально-економічних районів повинні зараз співпадати з межами областей. Більшість підходів щодо соціально-економічного районування України спирається на цей принцип.

Серед інших принципів соціально-економічного районування дослідники пропонують: 1) зміцнення територіальної єдності держави і вдосконалення її територіальної організації; 2) врахування історико-географічних особливостей українських земель, національного і етнічного складу населення; 3) посилення територіальної спеціалізації виробництва і можливості для комплексного економічного і соціального розвитку територій; 4) збереження єдності локальних систем розселення; 5) вибір найбільших центрів, які стануть ядрами районів [1, с. 56].

Професор О.І. Шаблій виділяє наступні ознаки районів, які певною мірою можна визнати принципами районування:

1. Тісний соціально-економічний, демографічний і культурний взаємозв'язок території району з головним ядром – її найбільшим за кількістю населення містом.

2. Формування у великому регіоні територіальної соціально-економічної системи, тобто такого просторового поєднання населення, соціальної, економічної та екологічної сфер, в якому на основі їх взаємозв'язаності, збалансованості і взаємодоповнюваності створюються оптимальні умови для життєдіяльності суспільства.

3. Спеціалізація району в загальноукраїнському (загальнодержавному) поділі та інтеграції праці.

4. Можливість здійснювати в межах району територіальне регулювання та координацію соціальних, економічних і демографічних процесів на субукраїнському рівні [30].

2. АНАЛІЗ СПРОБ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Останніми роками з'явилися численні пропозиції щодо нового економічного і соціально-економічного районування України. Вони опубліковані у монографіях, підручниках, навчальних посібниках, журналах, тезах доповідей наукових конференцій, в проєкті «Концепції державної регіональної економічної політики» (запропонована в ньому схема районування наведена в статті В.М. Гуєєва [5]). Ці пропозиції фігурують під різними

назвами: економічне районування, природно-господарське районування, соціально-економічне районування. В усіх випадках райони виступають як інтегративні соціально-економічні утворення. Тому вважається правомірним далі оперувати спільними поняттями: «соціально-економічний район», «соціально-економічне районування».

Мабуть, буде недоцільним послідовний аналіз кожної із запропонованих схем районування. Більш конструктивно виділити спільні риси схем і провести аналіз відмінностей та проблемних ситуацій.

Всі автори схем виділяють район, що складається з Донецької та Луганської областей. Він фігурує під назвою Донбас, Донеччина, Донецький, Східний. Назви районам за частинами світу (тобто за допомогою відношення географічної спрямованості) дає О.І. Шаблій [30]. Коли загальна кількість районів перевищує чотири, то такий спосіб найменування стає незручним. Краще в назві району використовувати якусь іншу специфічну рису (у даному випадку Донбас, Донеччина, Донецький).

Одностайні науковці і щодо обґрунтування межі сусіднього району, ядром якого є м. Харків. Разом з Харківською областю він має у своєму складі Сумську і Полтавську області. В основі його лежить агломераційний соціально-територіальний комплекс. Тому виділення саме такого району вважаємо доцільним. Це одна із специфічних цілісних частин України. Як і в попередньому випадку, думки щодо назви району розійшлися. Його називають Північно-Східним, Східним, Лівобережним Придніпров'ям, Слобожанщиною, Слобідською Україною. На наш погляд, Лівобережне Придніпров'я як назва району не зовсім відповідає його розташуванню. Він знаходиться у Лівобережній частині України, але тяжіння до Дніпра безпосередньо не спостерігається, ядро району міститься на значній відстані від річки. З урахуванням висловлених зауважень район краще називати Слобожанщиною або Харківським.

Не виникає сумнівів щодо існування соціально-економічного району з ядром у м. Дніпропетровську. Його виділяють усі дослідники. Використовуються назви: Дніпровський (Ф.Д. Заставний [8]), Промислове Придніпров'я (О.М. Маринич [14]), Катеринославське Придніпров'я (В.А. Поповкін [23]), Центральньо-Східний (О.І. Шаблій [30]), Придніпровський (В.К. Симоненко [29]), С.І. Дорогунцов і А.М. Федорищева [10], П.О.Масляк і П.Г. Шищенко [16]). Більшість обмежує цей район Дніпропетровською та Запорізькою областями. Нам здається слушною думка О.І. Шаблія, який вважає, що саме до цього району повинна входити і Кіровоградська область. За характером природокористування, розвитку добувних галузей промисловості вона тяжіє до Дніпропетровської області, хоча значно поступається їй своїм загальним економічним потенціалом. Остання обставина для деяких дослідників є підставою для того, щоб не включати Кіровоградську область до Придніпров'я. Але соціально-економічний район не визначається як статистична однорідність. Якщо область буде розвиватися протягом значного періоду в складі саме цього району, то параметри її економічного потенціалу поступово стануть менше відрізнятися від інших областей. До

складу Придніпровського соціально-економічного району відносять Кіровоградську область автори проекту «Концепції державної регіональної економічної політики».

Існує певна соціально-економічна єдність південних областей України. Тут сформувався Причорноморський район. Він складається з Одеської, Херсонської, Миколаївської областей. Ядром виступає м. Одеса. Всі області мають вихід до моря, що визначає спільні риси їх спеціалізації (галузі морегосподарського комплексу і рекреації). Тому штучною, на наш погляд, є спроба деяких учених приєднати до району Кіровоградську область, бо вона не вписується в органічно існуючий агломераційний суспільно-територіальний комплекс. Спільні соціально-географічні риси з областями Причорномор'я має Крим, але, на думку деяких дослідників, його статус автономної республіки не дає підстав для об'єднання з ними в одне ціле. Вони пропонують розглядати Крим як окремий район (В.К. Симоненко, В.А. Поповкін та ін.), оскільки він має свою специфіку управління і розвитку. А те, що він за загальними соціально-економічними параметрами різко поступається іншим районам, у даному випадку не може служити вирішальним чинником. У той же час з позиції соціально-політичних міркувань щодо подальшої інтеграції Криму з областями України заслуговує на увагу думка включення його саме до Причорноморського району. Це дасть змогу зміцнити зв'язки Криму з іншими територіями держави, тісніше з'єднатися з ними. Доцільним вважають включення Криму до складу Причорноморського району Б.В. Буркинський, В.П. Коровкін, О.Г. Топчів [4], П.О. Масляк і П.Г. Шищенко [16], О.І. Шаблій [30], автори проекту згадуваної Концепції.

Всіма дослідниками виділяється Центральний соціально-економічний район. Його називають також Київське Полісся, Київське Придніпров'я тощо. Спостерігаються певні розбіжності щодо визначення складу цього району. Так, Ф.Д. Заставний [11] і В.А. Поповкін [23] обмежують його Київською, Чернігівською та Житомирською областями. О.М. Маринич [14] приєднує до них ще й Черкаську область, а О.І. Шаблій [30] разом з нею включає і Вінницьку область. Частина території сучасної Черкаської області колись входила до Київської. Існують інтенсивні соціальні зв'язки між цими областями. За рівнем тяжіння до Києва Черкаська область не поступається Чернігівській або Житомирській областям. Багаторічні дослідження в Інституті географії НАН України дають підставу вважати ці чотири області єдиним агломераційним соціально-територіальним комплексом.

Ф.Д. Заставний і В.А. Поповкін відносять Черкаську область до окремого району, який включає Кіровоградську область. Доцільність виділення цього району викликає сумніви. Він не має чіткого центру—ядра, тут не утворилась соціально-економічна єдність. Має місце лише подібність областей в основному через спільні риси їхніх агропромислових комплексів. Рівень тяжіння Черкаської області до Кіровоградської менший, ніж до Київської. Співність щодо виділення цього району визнав і сам В.А. Поповкін [23].

Автори проекту «Концепції державної регіональної економічної політики» виділяють Центральний район у складі лише Київської (разом з Києвом) і Черкаської областей. В.К. Симоненко та ін. пропонують додати до них й Кіровоградську область. За рівнем соціально-економічного тяжіння до Києва Кіровоградська область значно

поступається Чернігівській та Житомирській. Тому такий Центральний район не утворить органічної єдності областей.

С.І. Дорогунцов і А.М. Федоришева Київську область (разом з Києвом) відносять до Поліського району, який ще має у своєму складі Волинську, Рівненську, Житомирську та Чернігівську область. Всі ці області мають спільні риси спеціалізації, зокрема АПК, їх об'єднує єдина Чорнобильська проблема. Водночас Волинська і Рівненська області своїми соціально-економічними особливостями, рівнем розвитку, характером тяжіння до Києва значно відрізняється від решти областей, не утворюють разом з ними єдність. До цього слід додати, що багато районів Київської, Чернігівської та Житомирської областей не відносяться до Полісся, що є ще одним чинником, який ставить під сумнів доцільність такого об'єднання. У проекті Концепції також виділяється Поліський район, але без Київської області. Таким чином, маємо розірваний район, тобто тут нема навіть географічних умов для утворення соціально-економічної єдності, оскільки Чернігівська область відокремлена від території решти областей району.

Найбільші розбіжності серед дослідників існують щодо районування західної частини України. Принципово можна окреслити два підходи. Перший передбачає виділення на цій території одного району, а другий – кількох районів, зокрема Подільського, Західно-Волинського і Карпатського. Такі назви пропонує Ф.Д. Заставний. В.А. Поповкін називає їх відповідно Поділля, Волинське Полісся, Українські Карпати. О.А. Маринич [14] використовує назву Західне Полісся. Особливість його підходу полягає у тому, що до складу цього району він включає не тільки Волинську і Рівненську області (це пропонують й інші автори), але й частину Львівської області. Роз'єднувати одну область на два райони недоцільно. Область зараз виступає як єдине ціле і повинна входити до певного району повністю. В протилежному випадку постійно будуть створюватися суперечності в управлінні і визначенні шляхів розвитку на регіональному і обласному рівнях.

Карпатський район складається з Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей. Тут може йти мова про певну природно-господарську і соціальну єдність, що має місце на цій території. Решта областей утворює Подільський соціально-економічний район (Тернопільська, Хмельницька та Вінницька). Виникає сумнів щодо віднесення до різних районів Тернопільської і Львівської областей. Відомо, що між ними існують тісні соціально-економічні зв'язки, які формувалися протягом тривалого часу. Ступінь єдності Львівської та Тернопільської областей, на нашу думку, більший, ніж Львівської та Чернівецької. Західно-Подільський і Подільський райони за своїм соціально-економічним потенціалом значно поступається іншим районам України. Вони не мають чітких центрів–ядер. Тому вважаємо проблематичною доцільність виділення аж трьох районів на цій території.

Заслугує на увагу пропозиція О.І. Шаблія [30] розглядати один Західний соціально-економічний район у складі восьми областей. Ядром району є м. Львів. Як негативний момент треба відзначити наявність досить великої кількості областей порівняно з іншими

районами. За іншими параметрами (територія, населення тощо) він відноситься до крупних, але його можна порівняти з рештою соціально-економічних районів.

У період 1990-1997 рр. ряд вчених зробили спробу опрацювати схему членування України на економічні райони. Поряд з цим назріла потреба не обмежуватись економічним районуванням, а оскільки зв'язки між економічними і соціальними процесами нерозривні, необхідне соціально-економічне районування. Таке районування знайде широке застосування у багатьох сферах суспільної діяльності: у вивченні економіки, різних видів ресурсів, соціально-політичної та економічної ситуації в районах України, при створенні інформаційних систем про природу і суспільство тощо.

Однією з найбільш вдалих спроб соціально-економічного районування є схема, опрацьована О.І. Шаблієм (див. додаток 1). Він виділяє в Україні 6 соціально-економічних районів. Їх ядра – найбільші міські агломерації. Недоліками цієї схеми є, на наш погляд, невдалі назви значної частини районів – Східний, Північно-Східний, Центрально-Східний, Південний. Крім того, немає підстав відносити Хмельницьку область до Західного регіону.

Чіткість назв виділених районів має важливе значення. Вони повинні бути такими, щоб легко запам'ятовувались, були доступні для широких кіл населення. Знання назв районів має відноситись до таких, що ними повинен володіти кожний громадянин.

До останнього часу членування території України в практичній і науковій діяльності провадиться довільно. Назви районів вживаються довільно. Часто інформація, яка представляє інтерес для широких кіл населення, стає малодоступною із-за нечіткості назв районів. Наприклад, в одній з робіт Національного інституту стратегічних досліджень наводиться цікава таблиця «Ставлення населення різних регіонів України до її зовнішньополітичного курсу» – (дослідження «Соціс-Геллап», квітень 1996 р.). Для інформації виділяються 10 районів [3 с. 92]. Вісім з них визначено за сторонами світу (Північний, Північно-Східний, Північно-Західний, Південно-Східний, Західний, Південно-Західний, Південний, Східний).

На завершення слід наголосити на тому, що всі позитивні і негативні моменти наявних спроб соціально-економічних районувань України нами враховувались при розробці нового соціально-економічного районування України.

3. НОВА СХЕМА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ

Нова схема соціально-економічного районування України необхідна для реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема для розробки моделі регіональної політики. Створення такої моделі вимагає об'єднаних зусиль політиків, економістів, соціологів, географів та інших фахівців, а також працівників сфери управління різного ієрархічного рівня. Перші спроби розробки і обговорення моделі регіональної

політики в сучасних умовах викладені в «Пояснювальній записці до проекту Концепції регіональної політики в Україні і Основних напрямків розвитку регіонів України», в якій акцентується увага на тому, що регіональна політика – це важливий момент розбудови державності, що в Україні необхідно здійснювати регіоналізацію управління, яка виступає нині як визначальний напрямок розвитку реформ та стабілізації економіки. При цьому підкреслюється, що при формуванні і здійсненні регіональної політики обов’язково треба враховувати відмінності між регіонами, які пов’язані з умовами їх розвитку, і наголошується на тому, що регіональна політика повинна формуватись, враховуючи економічні, соціальні, науково-технічні, демографічні, гуманітарні та національні процеси, що відбуваються в регіонах.

Ще в 1995 році була можливість ухвалити «Концепцію регіональної політики в Україні», але, на жаль, ця можливість залишилась невикористаною. В той же час в інших постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи вже багато зроблено у цьому напрямку. Зокрема, в Росії вже навіть функціонує міністерство, основним завданням якого є реалізація регіональної політики в державі. В даний час знову піднімається питання про створення робочої групи для підготовки нового проекту Концепції державної регіональної політики України та обґрунтування формування структурного підрозділу Кабінету Міністрів України з регіональної політики.

Новий проект Концепції державної регіональної політики України повинен базуватись на загальноприйнятій в різних колах (наукових, адміністративних та ін.) схемі соціально-економічного районування. Для широкого обговорення нами пропонується наступна схема.

Схема соціально-економічного районування України

Назва району	Центр району	Області, що входять до складу району
1. Центральний	Київ	Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
2. Донеччина	Донецьк	Донецька, Луганська
3. Західний	Львів	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька
4. Придніпров'я	Дніпропетровськ	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
5. Причорномор'я	Одеса	Миколаївська, Одеська, Херсонська, Автономна Республіка Крим
6. Харківщина	Харків	Полтавська, Сумська, Харківська

Опрацюючи власну схему, автори намагались при вирішенні назв районів врахувати наступне: пов'язувати назву району з характерними особливостями географічного положення його території (Західний, Донеччина, Придніпров'я, Причорномор'я); в інших випадках для чіткості уявлення про географічне положення району давати йому назву за найменуванням його центру – найбільшого міста (Київщина, Харківщина). Однак останнє має той недолік, що під Київщиною і Харківщиною можуть розуміти територію відповідної області. Через це назву «Київщина» ми замінили назвою «Центральний район». Що стосується Харківщини, то це питання залишається дискусійним. Можливо, краще назвати його Слобожанщиною.

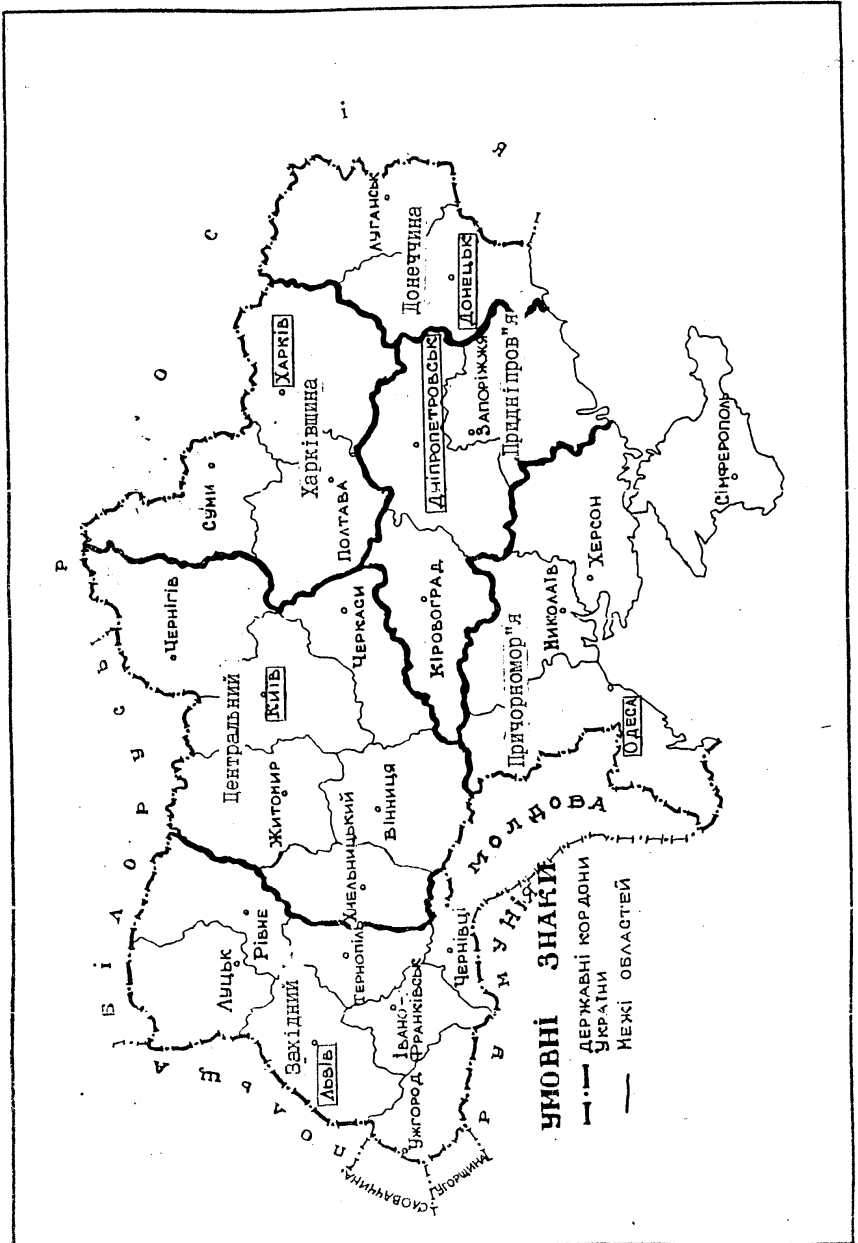
Наведена схема соціально-економічного районування є наслідком багаторічного вивчення України як суспільно-територіального комплексу, зокрема опрацювання проекту фундаментальних досліджень «Наукові основи соціально-економічного районування і адміністративно-територіального поділу України» у 1994-1995 рр.

В перший рік (1994) опрацювання теми авторами була підготовлена орієнтовна схема соціально-економічного районування України. За цією схемою було виділено 9 районів (див. додатки 1). Схема була опублікована в тезах доповідей на конференції «Територіальний устрій України крізь призму інтересів народів і держави» (Харків, 1994).

Наш новий варіант районування істотно відрізняється від першого орієнтовного варіанту. Основні його відмінності від попереднього такі.

Рис. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

1. Не виділяється окремий соціально-економічний район Поділля і Буковина. Поєднання в одному районі Чернівецької області з двома подільськими нівелювало б їх соціальні та історичні особливості.

2. Не виділяється в окремий район Волинь (у складі Волинської і Рівненської областей). На фоні інших районів за населенням, розмірами території, виробничим потенціалом він надто малий, не має великого центру.

3. Автономна Республіка Крим у новому варіанті районування не виділяється окремо, а входить до Причорномор'я. Це сприятиме збереженню і зміцненню внутрірайонних зв'язків, які склалися протягом останніх десятиріч, оскільки Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Крим входили до Південного економічного району.

4. До Центрального району включено Вінницьку і Хмельницьку області. Це значно збільшило кількість його населення і територію, але підстав для виділення цих областей в окремий район немає.

5. Район Галичина і Закарпаття одержав назву Західний. До його складу додатково було включено Волинську, Рівненську і Чернівецьку області, тобто в ньому об'єднані всі західноукраїнські землі.

6. В новому варіанті внаслідок внесених змін дещо знівелювалась різниця у виробничому потенціалі окремих районів. Соціально-економічні райони Донеччина, Придніпров'я та Харківщина в новому варіанті не зазнали за своїм складом змін і не так різко виділяються за своїм виробничим потенціалом.

Отже, в новому варіанті більше враховані суспільно-історичні особливості областей. Кожний з виділених районів має великий промисловий, науково-інтелектуальний і культурний центр. Не стало великих відмінностей у їх виробничому і науковому потенціалах.

Опрацьований нами другий варіант схеми соціально-економічного районування, на наш погляд, має важливе народногосподарське значення. Він найбільшою мірою ґрунтується на викладених в цій публікації принципах соціально-економічного районування. Членування України на 6 районів є необхідним для пізнання економічних, соціальних, екологічних, демографічних та інших суспільних процесів у регіонах. Районування – один з важливих наукових методів поєднання галузевого, міжгалузевого і регіонального управління. Оскільки однією з найважливіших основ даної мережі районів є економічне тяжіння територій до великих міських і промислових агломерацій, то таке районування сприятиме використанню виробничих, культурних, інтелектуальних потенціалів великих міст – центрів виділених нами районів і більш інтенсивному розвитку периферійних частин їх територій.

Використання такого районування в управлінні народним господарством буде мати особливо велике значення для розвитку промисловості. Уявляється, що управління агропромисловими комплексами в сучасних умовах України повинно здійснюватись через області. Обласні центри можуть бути організуючими для управління місцевою промисловістю. В даний період мабуть буде недоцільним створювати в соціально-

економічних районах органи державної влади. Такі райони повинні бути осередками організації і управління промисловістю. За своїм характером вони повинні мати органи управління цією найбільшою галуззю господарства.

На перших порах дуже важливо створити в соціально-економічних районах організуючі інституції для формування машинобудівних систем. Машинобудування – найбільша галузь матеріального виробництва України. В ній зайнято біля 40% всіх працюючих в промисловості. Машинобудівний потенціал України спеціалісти порівнюють з потенціалом Англії та Франції, разом узятих. Однак машинобудівний комплекс України і спеціалізовані територіальні системи не сформувались. Однією з причин цього було те, що часто навіть підприємства–сусіди десятки років знаходились в різних відомствах, були різко розмежовані. В умовах незалежності України територіальна організація машинобудування визначалась як одна з найважливіших проблем його розвитку. Тепер, коли створюється загроза великого безробіття, дуже важливим є збереження робочих місць саме у машинобудуванні.

Опрацювання проблем розвитку і територіальної організації машинобудування України показало доцільність формування районних машинобудівних систем. Шляхом формування таких систем можна певною мірою впорядкувати виробничо-територіальні зв'язки машинобудівних підприємств. Кожна з систем своїм ядром може мати найбільші промислові центри – Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, Київ, Львів і Одеса. Отже, центри суспільно-економічних районів і центри машинобудівних територіальних систем співпадають.

Соціально-економічні райони не будуть автаркічними. Вони будуть одним, хоч і дуже важливим, видом територіальних систем промислових підприємств, що доповнюють загальнодержавні, обласні і локальні виробничі системи. Якщо розглядати район з позицій матеріального виробництва, то він повинен бути крупним регіональним промисловим комплексом. Без створення регіонів на основі найбільших промислових агломерацій неможливо організувати раціональне управління величезною кількістю, зокрема, машинобудівних підприємств.

Запропонований проект районування сприятиме розвитку великих міст і в економічному і в соціальному відношенні. На наш погляд, райони сприятимуть створенню ефективних політичних противаг тенденціям сепаратизму та іредентизму. У перспективі не виключена можливість перетворення районів в одиниці територіального устрою держави.

4. РОЛЬ І МІСЦЕ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ В УКРАЇНІ

Кожний з районів об'єднує різну кількість областей: Центральний – 6, Західний – 7, Харківщина – 3, Донеччина – 2, Придніпров'я – 3, Причорномор'я – 3 області і Автономну Республіку Крим. Області, які входять до складу того чи іншого району, відрізняються між собою за площею, населенням, щільністю населення, показником

урбанізації. У табл. 4 (див. додаток 2) приводиться середня величина областей за переліченими вище показниками. Із даних цієї таблиці видно, що найбільшою середня величина областей є за площею у Причорномор'ї, за населенням, щільністю населення і за показником урбанізації – у Донеччині, найменша величина областей є за площею і за населенням у Західному економічному районі, за щільністю населення – у Харківщині, за показником урбанізації – у Західному (див. табл. 4).

Рівень розвитку економічних районів значною мірою визначається їх забезпеченістю природними ресурсами. Колективом працівників Національного інституту стратегічних досліджень запропонований показник забезпеченості регіону природними ресурсами, який розрахований як відношення вартості природно-ресурсного потенціалу області до її площі і вимірюється в крб/га. Для полегшення порівняння даних по регіонах показники забезпеченості по областях були поділені на відповідний показник по Україні і помножені на 100%. В основі розрахунків лежить абсолютна оцінка шести видів ресурсів та інтегрального природно-ресурсного потенціалу регіонів України, яка була здійснена В.П. Руденком [23. С. 18-19]. Аналіз зроблених розрахунків дозволив виявити, що найвищий коефіцієнт забезпеченості інтегральним показником природно-ресурсного потенціалу є характерним для Донеччини (Донецька обл. – 279,0%, Луганська обл. – 198,7%), найнижчий – для Західного району (Рівненська обл. – 52,9%, Волинська обл. – 50,6%, Івано-Франківська обл. – 83,2%, Чернівецька обл. – 69,3%, Тернопільська обл. – 92,2%, Закарпатська обл. – 116,1%, Львівська обл. – 104,3%).

Рівень економічного розвитку визначений В.А. Поповкіним як відношення виробленого в регіоні національного доходу до республіканського національного доходу, вираженого в процентах [25]. На початок 90-х років найвищий рівень був характерний для Донеччини, Харківщини, Придніпров'я, найнижчий – для Західного економічного району.

Слід відмітити, що рівень розвитку соціально-економічних районів залежить не тільки від наявності і особливостей використання природно-ресурсного потенціалу, але і від наявності, особливостей та використання трудових ресурсів потенціалу. Найбільша частка населення в працездатному віці (20,8%) та зайнятих у суспільному виробництві (21,5%) на початок 1995 року була в Центральному економічному районі, найменша на Харківщині (див. додаток 2, табл. 5). Інші показники, які характеризують трудовий потенціал та його використання по регіонах, проводяться в таблицях 6-8.

Регіональні індекси людського розвитку для України

Соціально-економічні райони області	Індекс людського розвитку		ВВП на душу населення, дол. США	
	індекс	у % до України	дол. США	у % до України
Україна	0,736	100,0	3330	100
Центральний				
Київська	0,759	103,1	3630	109,0
Хмельницька	0,740	100,5	3290	98,8
Черкаська	0,721	98,0	3077	92,4
Чернігівська	0,703	95,5	2792	83,8
Вінницька	0,684	92,9	2508	75,3
Житомирська	0,670	91,0	2293	68,9
Донеччина				
Донецька	0,842	114,4	5150	154,7
Луганська	0,784	106,5	4219	126,7
Західна				
Івано-Франківська	0,722	98,1	3002	90,2
Рівненська	0,709	96,3	2830	85,0
Львівська	0,696	94,6	2252	67,6
Тернопільська	0,679	92,3	2204	66,2
Чернівецька	0,678	92,1	2315	69,5
Волинська	0,667	90,6	2159	64,8
Закарпатська	0,623	84,6	1613	48,4
Придніпров'я				
Дніпропетровська	0,799	108,6	4330	130,4
Запорізька	0,793	107,7	4276	128,4
Кіровоградська	0,669	90,9	2399	72,0
Причорномор'я				
Миколаївська	0,764	103,8	3840	115,3
Одеська	0,707	96,1	2988	89,7
Херсонська	0,670	91,0	2402	72,1
Автономна Республіка Крим	0,645	87,6	1971	59,2
Харківщина				
Полтавська	0,781	106,1	4002	120,2
Сумська	0,729	99,0	3247	97,5
Харківська	0,721	98,0	2979	85,9

Із загостренням кризових явищ різко змінилась ситуація в різних регіонах. Найбільші темпи падіння кількості робітників і службовців за період 1985-1994 років мали місце в Причорномор'ї і Харківщині, найменші – в Західному районі. Найбільший попит на робочу силу був характерний для Придніпров'я, Донеччини, найменший – для Західного району, а найбільша кількість безробітних (понад 50 відсотків від загальної кількості безробітних в Україні) була зареєстрована на початок 1995 року у Західному районі.

Рівень розвитку країн і їх регіонів тепер визначають індексом людського розвитку (ЛР), який розраховується за багатьма показниками. Однією з найважливіших складових цього індексу є обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення в доларах США (табл. 1¹).

Роль кожного з соціально-економічних районів в Україні показана в таблицях 2–6². За розмірами території (табл. 2³) найбільшим районом є Київщина, яка займає понад 1/4 території всієї України, найменшим – Донецчина – менше 1/10. Питома вага кожного з решти районів наближається до середнього показника ($100 : 6 = 16,7\%$). За населенням найбільший район – Центральний (майже 1/4 населення всієї України), найменший – Харківщина (1/8 населення України); решта районів мають показники, близькі до середнього. Отже, за розмірами території і кількістю населення між районами між немає великих відмінностей. Ще менші відмінності за виробленим національним доходом, інвестиціями, створеними основними фондами, основними виробничими фондами. За усіма цими показниками перше місце належить Центральному району.

Таблиця 2

Питома вага соціально-економічних районів в Україні за найважливішими показниками (1990 р., в %)

Райони	Територія	Населення	Вироблений національний дохід	Інвестиції*	Створений основний фонд	Основні виробничі фонди
Україна	100	100	100	100	100	100
1. Центральний	26,5	24,0	23,4	24,7	23,1	21,0
2. Донецчина	8,8	15,8	15,6	15,3	17,2	17,8
3. Західний	18,4	19,0	17,3	15,3	14,7	14,5
4. Придніпров'я	14,0	13,8	15,5	16,1	16,6	17,7
5. Причорномор'я	18,4	15,0	14,7	15,5	15,7	16,2
6. Харківщина	13,9	12,4	13,5	13,1	12,7	12,8

*Розраховано за 1986-1990 рр.

У виробництві валового продукту перше місце, як і за попередніми показниками, займає Центральний район, крім валового продукту транспорту та зв'язку (табл. 3). Велика частка валового продукту промисловості припадає на Донецчину, а найменша – на Причорномор'я. У валовому продукті сільського господарства найбільша роль належить Центральному та Західному районами, найменша – Донецчині. В цілому за показниками табл. 3 між районами великих відмінностей немає.

¹ За даними: Україна: людський розвиток. (Звіт) // ПРООН. – К., 1996. – жовтень. – С. 9.

² У зв'язку з нестабільністю економіки України в них використано дані за 1990 р.

³ Таблиці 1-6 складені на основі станні: Поповкин В. Региональное измерение экономики Украины // Евразийский курьер. М., 1994. — №1.

Таблиця 3

Питома вага соціально-економічних районів у виробництві
валового продукту України (1990 р., в %)

Райони	Матеріальне виробництво в цілому	Промисловість	Будівництво	Сільське господарство	Транспорт та зв'язок	Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання і збут
Україна	100	100	100	100	100	100
1. Центральний	21,8	20,5	21,1	25,6	19,2	22,0
2. Донеччина	16,6	20,1	15,7	8,1	14,1	17,0
3. Західний	17,7	16,0	17,8	21,9	16,7	19,8
4. Придніпров'я	16,5	18,1	16,2	13,5	13,0	13,7
5. Причорномор'я	14,0	11,5	16,4	17,1	24,8	16,5
6. Харківщина	13,4	13,8	12,8	13,8	12,0	11,0

За чисельністю зайнятих у матеріальному виробництві і невиробничій сфері, як і за більшістю попередніх показників, перше місце займає Центральний район (табл. 4). Звертає на себе увагу те, що питома вага цього району за чисельністю зайнятих у невиробничій сфері значно більша, ніж у чисельності всіх зайнятих.

Таблиця 4

Питома вага соціально-економічних районів в Україні
за чисельністю зайнятих (1990р., в %)

Райони	Чисельність зайнятих		
	Всього	у матеріальному виробництві	у невиробничій сфері
Україна	100	100	100
1. Центральний	23,7	23,9	25,9
2. Донеччина	16,6	16,5	15,3
3. Західний	18,6	17,7	17,5
4. Придніпров'я	14,2	14,5	13,9
5. Причорномор'я	15,4	14,5	15,8
6. Харківщина	12,5	12,9	12,3

За обсягами капіталовкладень (табл. 5) Центральний район займає перше місце, причому питома вага його має явну тенденцію до збільшення, що пов'язано з наявністю в цьому районі столиці. Тенденція до зменшення питомої ваги у капіталовкладеннях спостерігається у Донеччині і Причорномор'ї.

Таблиця 5

Питома вага соціально-економічних районів в Україні
за обсягами капіталовкладень (в %)

Райони	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1990
Україна	100	100	100	100
1. Центральний	22,2	22,9	24,7	24,6
2. Донеччина	17,1	16,3	15,2	15,7
3. Західний	14,1	15,0	15,4	15,3
4. Придніпров'я	16,6	16,3	16,1	16,3
5. Причорномор'я	16,7	16,6	15,5	15,4
6. Харківщина	13,3	12,9	13,1	12,7

За показниками соціального розвитку (табл. 6) позитивно виділяються знову ж Центральный район, особливо за основними невиробничими фондами, що також пов'язано з наявністю в ньому столиці. Показники у Західному регіоні значно нижчі, ніж його питома вага за населенням.

Таблиця 6

Питома вага соціально-економічних районів в Україні
за показниками соціального розвитку (1990р.)

Райони	Частка районів (в%) у		
	основних невиробничих фондах	загальному обсязі споживання матеріальним благ та послуг	сумі грошових доходів
Україна	100	100	100
1. Центральний	27,2	24,9	24,6
2. Донеччина	15,8	15,4	16,5
3. Західний	14,9	17,9	16,3
4. Придніпров'я	14,5	13,8	14,6
5. Причорномор'я	15,0	15,8	15,4
6. Харківщина	12,6	12,2	12,6

Для характеристики економічного стану районів важливими є показники про рівні їх розвитку. Для визначення цих показників використані обсяги виробництва на душу населення валового суспільного продукту, національного доходу, валового продукту промисловості і валового продукту сільського господарства (табл. 7).

Перше місце за рівнем загального економічного розвитку займає Придніпров'я, друге – Харківщина, третє – Донеччина, четверте – Центральний район, п'яте – Причорномор'я, шосте – Західний район. За промисловим розвитком перше місце належить Донеччині, друге – Придніпров'ю. Найменш розвинуті у промисловому відношенні Західний район і Причорномор'я. За розвитком сільського господарства перші два місця посідають Центральний район та Причорномор'я, а останнє – Донеччина.

Порядкові місця районів за показниками
на душу населення (1990 р.)

Райони	Валовий суспільний продукт	Національний дохід	Валовий продукт промисловості	Валовий продукт сільського господарства
Центральний	4	5	4	1
Донеччина	3	4	1	6
Західний	6	6	6	5
Придніпров'я	1	1	2	4
Причорномор'я	5	3	5	2
Харківщина	2	2	3	3

Виділені соціально-економічні райони вивчені недостатньо. Лише Причорномор'я, межі якого співпадають з межами колишнього Південного економічного району СРСР, у минулому вивчалось як єдине ціле і є певний доробок. У кожному з районів знаходяться великі наукові центри, зокрема економічні інститути або їх підрозділи. Необхідно організувати через Національну Академію наук всебічне вивчення районів, координацію досліджень. У цій важливій роботі певну роль можуть відіграти наукові ланки, які пов'язані з краєзнавством.

5. КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РАЙОН

Даний район найбільший за територією (158,7 тис. кв. км, або 26,3% площі України). Він об'єднує 6 областей, в межах яких знаходяться 137 адміністративних районів, 95 міст, в т.ч. 33 міст республіканського та обласного підпорядкування, 178 селищ міського типу, 3435 сільських Рад. На початок 1995 року в Центральному районі проживало 12,3 млн. чол. (23,9 населення України). З 1991 до 1995 року чисельність населення в районі зменшилась на 63,5 тис. чол. (див. додаток 2, табл.2). В науковій літературі наголошується на необхідності розвитку малих міст і відродження сіл і сільських господарств як на основній проблемі розвитку району в даний час. Важливою проблемою розвитку Центрального району є ефективне використання існуючих потужностей і доповнення їх новими технологіями є метою формування повноцінних міжгалузевих територіальних комплексів (паливно-енергетичного, машинобудівного, хіміко-індустріального, агропромислового, індустріально-будівельного, транспортного і рекреаційного), які частково вже склались.

Крім того, в числі пріоритетних проблем необхідно розглядати розробку стратегії розвитку центру регіону – столиці України м. Києва та визначення при цьому функцій міста на різних ієрархічних рівнях, тобто як столиці держави, центру соціально-економічного району та обласного центру. І на завершення не можна не сказати про необхідність розв'язання екологічних проблем, які є надзвичайно специфічними в даному регіоні в результаті аварії Чорнобильської АЕС, що знаходиться в безпосередній близькості від майже тримільйонного міста.

ЗАХІДНИЙ (ЛЬВІВСЬКИЙ) СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РАЙОН

Цей район займає друге місце за площею (110,7 тис. кв. км) та чисельністю населення (9,9 млн. чол.). За період 1991-1995 років кількість населення Західного району збільшилась на 136,0 тис. чол., тобто на 1,4%. Район об'єднує найбільшу кількість областей (7), в його межах знаходиться найбільша кількість міст (115), селищ міського типу (174) і сільських Рад (2867) (див. додатки, табл. 1). Одна з найважливіших проблем розвитку даного району та. Що 6 із 7 областей, які входять до його складу, є прикордонними. Отже, перспективи розвитку Західного району в значній мірі визначатимуться особливістю взаємовідносин з тими державами, з якими цей район межує. В межах даного району сформувався промисловий комплекс, в структурі якого переважали, що виробляли засоби виробництва і продукцію для військового комплексу.

Сільське господарство було розвинене недостатньо. Ось чому переорієнтація розвитку господарського комплексу Західного району, виходячи із потреб розвитку національного господарського комплексу, є однією із пріоритетних проблем сьогодення.

Впродовж тривалого часу Західний район залишався праценадлишковим. Про це свідчать дані про кількість безробітних, зайнятих, попит на робочу силу та ін. Створення нових робочих місць в даному регіоні є надзвичайно важливою проблемою розвитку господарського комплексу в даний час.

Важливою проблемою в даному районі є покращення стану довкілля. Адже саме цей регіон подарував світу незнані до цього часу хвороби: тотальну та кущову алопецію (м. Чернівці), специфічне захворювання зубів у дітей (поселення Львівсько-Волинського вугільного басейну) та ін., які є реакцією людського організму на стан навколишнього середовища, зокрема на певну комбінацію хімічних елементів в довкіллі. При цьому забруднення накопичуються в основному не за рахунок викидів шкідливих речовин діючими підприємствами, а за рахунок захоронених в різних місцях району токсичних відходів, у більшості випадків завезених на територію району з інших країн Європи, що призводить до прискорення у часі накопичень так званих вторинних забруднень. Нейтралізація їх впливів є не тільки надзвичайно трудомісткою справою, але і вимагає значних коштів.

ХАРКІВЩИНА

Даний район об'єднує всього 3 області. Він відноситься до невеликих за площею (84,0 тис. кв. км) і до найменших за чисельністю населення (6,1 млн. чол. на початок 1995 року). У районі налічується 70 адміністративних районів, 47 міст, в т.ч. 19 міст обласного підпорядкування, 102 селища міського типу, 1212 сільських Рад. За період 1991-1995 років чисельність населення району зменшилась на 1,0%. Однією з найважливіших у районі є проблема раціонального використання трудового потенціалу.

Наступною надзвичайно важливою проблемою є необхідність визначення пріоритетів для інвестицій в реконструкцію існуючих виробництв і у технологічно нові виробництва складного виробничого комплексу, який склався на території даного району. Крім того, доцільне розсередження виробництва, тобто визріла проблема удосконалення територіальної структури господарського комплексу. При цьому особливої уваги потребує визначення перспектив розвитку міста-мільонера, центру району Харкова. І, нарешті, неможливо не ставити питання про вирішення проблеми удосконалення економічних зв'язків між окремими ланками господарського комплексу району.

ДОНЕЧЧИНА

Даний район є найменшим за площею (53,2 тис. кв. км, або 8,8% території України) і за кількістю областей, які входять до його складу. В його межах знаходяться 36 адміністративних районів, 88 міст, в т.ч. 42 міста обласного підпорядкування, 242 селища міського типу та 454 сільські Ради. На початок 1995 року у районі проживало 8,1 млн. чол. За період 1991-1995 років чисельність населення району зменшилась на 1,2%.

Важливою особливістю району є те, що він знаходиться в межах Донецького кам'яновугільного басейну, на території якого сформувався територіально-виробничий комплекс із спеціалізацією, орієнтованою протягом століття на задоволення в першу чергу паливно-енергетичних потреб. Найважливішою проблемою розвитку господарства району є комплексне використання мінерально-сировинних, паливно-енергетичних ресурсів. Не менш важливою є проблема оновлення на якісно новій технологічній та технологічній базі створеного раніше потужного виробничого потенціалу. Вирішення її можливе лише за умови кардинальної зміни інвестиційної політики.

Господарський комплекс району відчуває гостру нестачу водних ресурсів, що лімітує його подальший розвиток. Отже, водна проблема також повинна розглядатись серед пріоритетних. Дуже гострою є проблема працевлаштування шахтарів після закриття ряду шахт. Таким чином, необхідно ставити питання про галузеву реструктуризацію господарського комплексу та про удосконалення його територіальної організації.

ПРИДНІПРОВ'Я

Даний район об'єднує 3 області, займає площу 83,7 тис.кв.км, на якій проживає 7,2 млн.чол. (на початок 1995 року). Його територія становить 13,8%, населення – 14,8%, населення у працездатному віці – 14,2%, зайняті в економіці – 14,7%, кількість робітників і службовців – 15,1% від аналогічних показників по Україні. У районі налічується 63 адміністративних райони, 8846 міст, в т.ч. 26 міст обласного підпорядкування, 102 селища міського типу, 915 сільських Рад. За період 1991-1995 років чисельність населення району зменшилась на 0,1%. В силу історичних особливостей дана земля – Земля Війська запорізького повинна стати разом із Центральним районом ядром незалежної держави під назвою Україна, її центроформуючою та консолідуючою силою.

Галузева структура господарського комплексу району є надзвичайно складною. Провідною галуззю є чорна і кольорова металургія, на другому місці машинобудування і металообробка. В комплексі з чорною металургією отримала розвиток коксохімічна промисловість. Добре розвинені й інші галузі, які були орієнтовані, головним чином, на виробництво засобів виробництва. Найголовнішими проблемами розвитку району є удосконалення пропорцій між галузями його господарського комплексу, відродження села і сільського господарства, розвиток малих міст і селищ міського типу.

ПРИЧОРНОМОР'Я

За площею даний район займає третє місце у республіці (113,4 тис.кв.км), за чисельністю населення — четверте (7,9 млн.чол.).

За період 1991-1995 років чисельність населення району збільшилась на 1,7%. Район об'єднує 3 області і Автономну Республіку Крим. В його межах знаходиться 77 адміністративних районів, 54 міста, в т.ч. 25 міст обласного і місто Севастополь республіканського підпорядкування, 138 селищ міського типу, 1214 сільських Рад. У структурі населення району є найбільша частка, у порівнянні з іншими районами, населення у працездатному віці (57,3% від усього населення району). В той же час за період 1985-1994 років саме даний район характеризувався найнесприятливішою динамікою кількості робітників і службовців (див. додатки, табл.7). Їх кількість у районі у 1994 році в % до 1985 року становила всього 74,9%, в цілому по Україні аналогічний показник становив 78,4%. При тому, у районі проживає 15,2% населення України, у 1994 році тут було вивільнення 17,0% від усіх вивільнених в країні, а попит на робочу силу становив 13,7% республіканського попиту. Отже, проблема раціонального використання трудових ресурсів є однією з найголовніших.

Причорномор'я спеціалізується на виробництві різноманітної продукції АПК (зерно, соняшник, овочі, фрукти, виноградні вина і т.ін.), рибної, легкої промисловості, на курортно-туристичних функціях, випуску виробів машинобудування, на транспортних послугах. Дуже важливою проблемою є поєднання розвитку надзвичайно різних за

використанням сировини і випуском продукції галузей господарського комплексу району, які часто претендують на одні і ті ж території (акваторії). Пріоритетною проблемою, що вимагає негайного вирішення, є покращення екологічної ситуації. Ряд населених пунктів, в т.ч. і мільйонне місто, центр регіону, Одеса, скидають у чорне море неочищені стоки, у нього впадають ріки, що несуть забруднення практично з усієї України. Отже, необхідні негайні заходи з запобігання забруднення Чорного моря.

Наведений вище перелік проблем по кожному з районів є далеко не повний. В даний час необхідне суттєве вивчення проблем соціально-економічного розвитку кожного району, їх глибокий і всесторонній аналіз. Здійснення цього можна досягти в результаті розробки регіональних комплексних цільових програм. В.А. Поповкін акцентував увагу на тому, що пріоритети таких програм мають визначатися не тільки гостротою проблеми з позицій того або іншого регіону як такого, але й ступенем впливу на стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в цілому в державі [24. С.58]. Такі програми повинні включати стратегії розвитку господарських комплексів районів в інтересах економічного зростання всієї України.

6. ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ

Соціально-економічний розвиток районів повинен відбуватися на основі науково обґрунтованої регіональної політики, яку слід розглядати як необхідну і надзвичайну важливу складову загальнодержавної політики. Отже, вона повинна бути тісно пов'язана зі стратегічними напрямками розвитку національного господарського комплексу України.

Найважливішим стратегічним завданням розвитку національного господарського комплексу у найближчій перспективі є виведення України з кризи і формування реальних джерел економічного піднесення. Вирішення цих завдань залежить від досконалості регіональної політики. Від неї залежить вирішення таких надзвичайно важливих загальнодержавних проблем, як розбудова державності, створення єдиного соціально-економічного простору України, побудова ефективно функціонуючого національного господарського комплексу, досягнення повноцінного розвитку регіонів, інтеграція національного господарського комплексу України з іншими аналогічними комплексами в міжнародному соціально-економічному просторі та ін. Вказані проблеми є відображенням окремих аспектів регіональної політики.

Україні, як незалежній державі, необхідно визначити нові структурні співвідношення між регіонами. Це означає — досягти максимальної територіальної інтеграції України, перетворення її в соціально-економічну єдність і, поряд з цим, забезпечити умови для підтримки місцевих перетворень шляхом використання внутрішніх потенціалів всіх регіонів.

Нині існує багато варіантів вирішення проблем регіонального розвитку, які зводяться до розв'язання питання взаємовідносин регіонів з центром. Але загальноприйнятої стратегії розвитку регіонів на сьогоднішній день немає. При цьому спостерігається відсутність розуміння не тільки важливості стратегії розвитку регіонів, але і її змісту.

На нашу думку, стратегія розвитку регіонів – це набір таких установок, правил і законів, якими повинні керуватись, з однієї сторони, державні структури, з іншої, — регіональні. Сказане свідчить, що якщо немає розробленої стратегії розвитку регіонів, то ми, по-суті, не можемо говорити про здійснення ефективної регіональної політики в державі.

Стратегія розвитку регіонів є надзвичайно специфічною категорією регіональної економіки: її змістом є не якась одна негайна дія із заздалегідь відомим точно результатом, а напрямок дій і процесів, що повинен забезпечити ріст і зміцнення позицій господарського комплексу регіону. Стратегія розвитку регіону повинна бути використана для розробки стратегічних проектів методом пошуку, суть якого полягає у виборі тих чи інших можливостей для соціально-економічного розвитку регіону. При цьому, як тільки досягається ціль, тобто очікуваний результат, стратегія повинна коригуватись. Можуть скластись умови, за яких стратегію доцільно докорінно змінити. Стратегія розвитку регіонів в значній мірі визначає характер регіоналізації: поділ країни на райони певної величини, вибір центру району, визначення особливостей взаємовідносин між регіонами та центром тощо. З іншої сторони, прийнята регіоналізація країни зумовлює певні рамки у розробці стратегії розвитку регіонів. Стратегія розвитку регіонів повинна бути узгоджена із стратегією розвитку держави.

Стратегія розвитку кожного соціально-економічного району повинна формуватись на основі реалізації тих чи інших принципів регіональної політики, під якими слід розуміти такі головні напрями розвитку продуктивних сил, які дають можливість створити відповідні умови для життєдіяльності населення на певній території на конкретний (даний чи прогнозний) період. Принципи регіональної політики розробляються в рамках стратегії соціально-економічного розвитку держави. Кожен з них повинен відображати проблеми розвитку суспільства, мати в своїй основі закономірність, торкатися крупної проблеми, а також служити інструментом вирішення стратегічних завдань регіонального розвитку. Принципи регіонального розвитку не прийнято відносити до області політики, але окремі з них можуть відображати її стратегічні аспекти в той чи інший період розвитку держави [2.С.248-249].

Сукупність регіональних принципів, що мають стратегічне значення просторовий аспект стратегії — геостратегію. В даний час дуже важливо визначити стратегічні регіональні принципи, тобто стратегічні принципи розвитку кожного економічного району в рамках національної стратегії розвитку держави.

В «Пояснювальній записці до проекту Концепції регіональної політики в Україні і Основних напрямів розвитку регіонів України» зазначається, що стратегія регіональної політики полягає у тому, щоб органічно поєднати інтереси держави і регіонів, створити

умови для раціонального використання місцевих ресурсів та особливостей природно-виробничого потенціалу з метою найефективнішого розвитку продуктивних сил. Слід констатувати, що національна стратегія розвитку України повинна також передбачати розв'язання трьох наступних надзвичайно важливих проблем.

1. Розбудова державності і формування національного господарського комплексу України.
2. Розробка ефективної внутрідержавної геостратегії, тобто визначення шляхів повноцінного розвитку регіонів України.
3. Інтеграція національного господарського комплексу України з національними комплексами сусідніх держав і світовою економікою

Виходячи із сказаного вище, слід підкреслити, що стратегія розвитку економічного району повинна базуватись на наступних принципах:

1. Трансформація структур господарських комплексів соціально-економічних районів з метою досягнення відповідності їх потенціалам їх території.
2. Інтеграція господарських комплексів економічних районів в єдиний національний господарський комплекс України.
3. Послідовне покращення екологічної ситуації в регіонах.
4. Зменшення соціальної напруги у суспільстві.
5. Формування якісно нових взаємовідносин між державою і регіонами на взаємовигідних умовах.

Названі принципи в кожному з регіонів повинні реалізуватись, виходячи з врахування особливостей конкретних умов. Розробка стратегії розвитку соціально-економічних районів вимагає значних за обсягом науково-дослідних робіт, результати яких можуть стати науковими основами Державної програми соціально-економічного розвитку регіону.

Додатки

Додаток 1

Варіанти схем економічного і соціально-економічного районування
України, опубліковані у 1990-1996 рр.

О.М. МАРИНИЧ:

1. Донбас	Луганська, Донецька області
2. Промислове Придніпров'я	Дніпропетровська, Запорізька області
3. Українські Карпати	Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області і гірська частина Львівської області
4. Лівобережне Придніпров'я	Полтавська, Сумська, Харківська області
5. Київське Придніпров'я	Житомирська, Київська, Черкаська, Чернігівська області
6. Автономна республіка Крим	
7. Західне Полісся	Волинська, Рівненська, рівнинна частина Львівської області
8. Поділля	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області
9. Причорномор'я	Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області

Маринич А.М., Горленко И.А., Руденко Л.Г. и др. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методологические исследования (Отв.ред. Маринич А.М., Паламарчук М.М.) // Наук.думка. – К., 1990. – АН УССР. – Отделение географии Института геофизики им. С.И.Субботина. – С. 94.

В. А. ПОПОВКІН:

1. Донбас	Луганська, Донецька області
2. Катеринославське Придніпров'я	Дніпропетровська, Запорізька області
3. Слобідська Україна	Харківська, Сумська, Полтавська області
4. Київське Полісся	Київська, Чернігівська, Житомирська області
5. Волинське Полісся	Рівненська, Волинська області
6. Українські Карпати	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області
7. Поділля	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області
8. Середнє Подніпров'я	Черкаська, Кіровоградська області
9. Північне Причорномор'я	Одеська, Миколаївська, Херсонська області
10. Автономна республіка Крим	

Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці // Наукова думка. – К., 1993. – С.97.

Ф. Д. ЗАСТАВНИЙ:

1. Донецький	Донецька, Луганська області
2. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька області
3. Північно-Східний	Полтавська, Сумська, Харківська області
4. Центральньо-Поліський	Житомирська, Чернігівська, Київська області
9. Причорноморський	Автономна республіка Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області
6. Карпатський	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області
7. Подільський	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області
8. Центральньо-Український	Кіровоградська, Черкаська області
9. Західно-Поліський	Волинська, Рівненська області

Заставний Ф.Д. Географія України у двох книгах // Світ. – Львів, 1994. – С. 355.

М.М. ПАЛАМАРЧУК:

1. Донеччина	Донецька, Луганська області
2. Придніпров'я	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області
3. Слобожанщина або Харківщина	Полтавська, Харківська, Сумська області
4. Київщина	Київська, Житомирська, Черкаська Чернігівська області
5. Галичина і Закарпаття	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Тернопільська області
6. Поділля і Буковина	Вінницька, Хмельницька, Чернівецька області
7. Волинь	Волинська, Рівненська області
8. Причорномор'я	Одеська, Миколаївська, Херсонська області
9. Автономна Республіка Крим	

Паламарчук М.М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою //Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави. – Тези допов. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1994. – С.5-6.

О.І. ШАБЛІЙ:

1. Центральний	Київська, Житомирська, Чернігівська, Вінницька області
2. Західний	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Рівненська, Волинська області
3. Північно-Східний	Харківська, Сумська, Полтавська області
4. Східний	Донецька, Луганська області
5. Центрально-Східний	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області
6. Південний	Одеська, Миколаївська, Херсонська області, Автономна республіка Крим

Социально-экономическая география Украины (Пер. с укр.) / Под ред. О.Шабля // Світ. – Львів, 1995. – 640 с.

В. М. ГУРСЬОВ:

1. Донецький	Донецька, Луганська області
2. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області
3. Східний	Полтавська, Сумська, Харківська області
4. Центральний	Київська, Черкаська області
5. Поліський	Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області
6. Подільський	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області
7. Причорноморський	Автономна республіка Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області
8. Карпатський	Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області

Гурсьов В.М. Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою // Регіональна економіка. – Львів, 1996. – № 1-2. – С.30.

С. І. ДОРОГУНЦОВ, А. М. ФЕДОРИЩЕВА:

1. Автономна Республіка Крим	
2. Донецький	Донецька, Луганська області
3. Карпатський	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області
4. Подільський	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області
5. Поліський	Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Чернігівська області
6. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька області
7. Причорноморський	Миколаївська, Одеська, Херсонська області
8. Східний	Полтавська, Сумська, Харківська області
9. Центральний	Кіровоградська, Черкаська області

Дорогунцов С., Федорищева А. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов // Экономика Украины. – К., 1996. – № 7. – С.7.

П.О. МАСЛЯК, П.Г. ШИЩЕНКО:

1. Донецький	Донецька, Луганська області
2. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька області
3. Північно-Східний	Харківська, Полтавська, Сумська, області
4. Столичний	Київська, Чернігівська, Житомирська області
5. Центральний	Кіровоградська, Черкаська області
6. Подільський	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області
7. Північно-Західний	Волинська, Рівненська області
8. Карпатський	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області
9. Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим

Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України (Пробний підруч. для 8-9 кл. серед. шк.) // Зодіак. – ЕКО. — К., 1996. – С.267.

В.К. СИМОНЕНКО:

1. Центральний	Київська, Черкаська, Кіровоградська області
2. Придніпровський	Дніпропетровська, Запорізька області
3. Донецький	Донецька, Луганська області
4. Харківський	Харківська, Полтавська, Сумська, області
5. Подільський	Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області
6. Поліський	Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська області
7. Кримський	Автономна Республіка Крим
8. Карпатський	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області
9. Причорноморський	Одеська, Миколаївська, Херсонська області

Симоненко В.К. Українське Причорномор'я (Монографія) // Вища шк. – К., 1996. – С.27.

Додаток 2

Таблиця 1

Кількість адміністративно-територіальних одиниць
по соціально-економічних районах та областях*

№	Назва районів та їх склад	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські Ради
			всього	в т.ч. респ. та обл. підпорядкування			
1.	Центральний	137	95	33	23	178	3435
	Київська	25	25	11	14	32	601
	Житомирська	23	9	4	2	46	545
	Чернігівська	22	15	3	2	31	520
	Черкаська	20	16	6	2	15	520
	Вінницька	27	17	4	3	30	662
2.	Хмельницька	20	13	5	-	24	557
	Донеччина	36	88	42	25	242	454
	Донецька	18	51	28	21	133	253
3.	Луганська	18	37	14	4	109	201
	Західний	106	115	23	8	147	2867
	Львівська	20	42	7	5	35	608
	Івано-Франківська	14	14	5	-	24	457
	Закарпатська	13	10	2	-	22	285
	Чернівецька	11	11	1	3	8	249
	Тернопільська	17	16	1	-	19	558
	Рівненська	15	10	3	-	17	336
4.	Волинська	16	11	4	-	22	374
	Придніпров'я	63	46	22	26	102	915
	Дніпропетровська	22	20	13	18	253	279
	Запорізька	20	14	5	6	23	373
	Кіровоградська	21	12	4	2	26	373

Продовження таблиці 1

№	Назва районів та їх склад	Райони	Міста		Райони у містах	Селища міського типу	Сільські Ради
			всього	в т. ч. респ. та обл. підпорядкування			
5.	Причорномор'я	77	54	26	22	138	1214
	Одеська	26	18	6	8	32	431
	Миколаївська	19	9	5	4	20	284
	Херсонська	18	9	3	3	30	252
	Респ. Крим	14	18	12	7	56	247
6.	Харківщина	70	47	19	16	102	1212
	Харківська	27	17	7	9	61	379
	Сумська	18	15	7	2	20	384
	Полтавська	25	15	5	5	21	449
Всього		489	445	169	120	909	10097

* Розраховано за 32. С.6.

Таблиця 2

Територія і населення соціально-економічних районів
України в розрізі областей *

№	Назва районів та їх склад	Територія, тис. км ²	Населення, тис. чол. на початок року		Щільність чол./км ²	
			1991	1995	1991	1995
1.	Центральний	158,7	12403,6	12340,1	78,2	77,8
	Київська	28,9	4553,7	4555,4	157,6	157,6
	Житомирська	29,9	1502,9	1494,1	50,3	49,3
	Чернігівська	31,9	1402,7	1367,3	44,0	42,9
	Черкаська	20,9	1526,7	517,6	73,0	72,6
	Вінницька	26,5	1902,6	1889,7	71,8	71,3
	Хмельницька	20,6	1515,0	1517,0	73,5	73,6
2.	Донеччина	53,2	8191,5	8091,0	154,0	152,1
	Донецька	26,5	5326,1	5266,9	201,0	198,8
	Луганська	26,7	2865,4	2827,1	107,3	105,9
3.	Західний	110,7	9785,1	9921,1	88,4	89,6
	Львівська	21,8	2744,1	2770,3	125,9	127,1
	Івано-Франківська	13,9	1432,6	1466,8	103,1	105,6
	Закарпатська	12,8	1259,2	1288,1	98,4	100,6
	Чернівецька	8,1	841,4	945,4	116,2	116,7
	Тернопільська	13,8	1170,2	1177,7	84,8	85,3
	Рівненська	20,1	1171,4	1194,5	58,2	59,4
4.	Волинська	20,2	1066,2	1078,3	52,8	53,4
	Придніпров'я	83,7	7223,1	7219,8	86,3	86,2
	Дніпропетровська	31,9	3897,3	3888,8	122,2	121,9
	Запорізька	27,2	2091,8	2094,8	76,9	77,0
5.	Кіровоградська	24,6	1234,0	1236,2	50,2	50,3
	Причорномор'я	113,4	7734,3	7866,2	68,2	68,4
	Одеська	33,3	2616,9	2606,5	78,6	78,3
	Миколаївська	24,6	1340,1	1352,1	54,5	55,0
	Херсонська	28,5	1255,7	1275,2	44,1	44,7
6.	Респ. Крим	27,0	2521,6	2632,4	93,4	97,5
	Харківщина	84,0	6352,1	6287,2	75,6	74,8
	Харківська	31,4	3174,5	3123,3	101,1	99,5
	Сумська	23,8	1425,0	1411,1	59,9	59,3
	Полтавська	28,8	1752,6	1752,8	60,9	60,9
Всього		603,7	51688,7	51728,4	85,6	85,7

* Розраховано за 32. С.7.

Таблиця 3

Чисельність і щільність населення у 1995 році
в %% до 1991 року *

№ п/п	Назва соціально- економічних районів та їх склад	1995 в %% до 1991 рр..	
		населення	щільність населення
1.	Центральний	99,5	98,5
	Київська	100,0	100,0
	Житомирська	99,3	99,2
	Чернігівська	97,5	97,5
	Черкаська	99,4	99,5
	Вінницька	99,3	99,3
	Хмельницька	100,1	100,1
2.	Донеччина	98,8	98,8
	Донецька	98,9	98,9
	Луганська	98,7	98,7
3.	Західний	101,4	101,4
	Львівська	101,0	101,0
	Івано-Франківська	102,4	102,3
	Закарпатська	102,3	102,2
	Чернівецька	100,4	100,4
	Тернопільська	100,6	100,6
	Рівненська	102,0	102,1
4.	Волинська	101,1	101,1
	Придніпров'я	99,9	99,9
	Дніпропетровська	99,8	99,8
	Запорізька	100,1	100,1
5.	Кіровоградська	100,2	100,2
	Причорномор'я	101,7	101,8
	Одеська	99,6	99,6
	Миколаївська	100,9	100,9
6.	Херсонська	101,6	101,4
	Респ. Крим	104,4	104,4
	Харківщина	99,0	98,9
	Харківська	98,4	98,4
	Сумська	99,0	99,0
	Полтавська	100,0	100,0
	Україна	100,1	100,1

* Розраховано за 32. С.7.

Таблиця 4

Характеристика соціально-економічних районів
України за основними показниками *

№ п/п	Назва районів	Кількість областей	Середня величина областей за:			
			площею, т. км ²	насе- ленням, тис. чол.	щільністю населення, чол./км ²	показником урбанізації, %%
1.	Центральний	6	26,55	2056,7	78,2	54,2
2.	Донеччина	2	26,6	4047,0	152,4	88,5
3.	Західний	7	15,8	1417,3	88,4	51,8
4.	Придніпров'я	3	27,9	2406,6	83,1	63,0
5.	Причорномор'я**	4	28,4	1966,5	86,2	64,3
6.	Харківщина	3	28,0	2095,7	73,2	67,0

* Розраховано за 32. С.6-7.

** Включаючи Автономну Республіку Крим

Розподіл постійного населення за основними
віковими групами на 01.01.1994 року *

№ п/п	Назва соціально-еконо- мічних районів та їх склад	Кількість населення тис.чол.	у тому числі у віці:		
			молодшому за працездатний	працездат- ному	старшому за праце- здатний
1.	Центральний	12363,5	2658,1	6797,8	2807,4
	Київська	4545,0	988,1	2694,6	863,2
	Житомирська	1498,1	337,3	791,0	369,8
	Чернігівська	1381,7	273,8	814,3	388,4
	Черкаська	1525,8	323,1	814,3	388,4
	Вінницька	1893,0	400,2	992,2	500,6
	Хмельницька	1519,9	335,6	801,4	382,7
2.	Донеччина	8172,3	1723,1	4578,8	1870,4
	Донецька	5310,9	1106,7	2983,8	1220,4
	Луганська	2861,4	616,4	1595,0	650,0
3.	Західний	9885,1	2448,9	5388,2	2048,2
	Львівська	2758,0	649,6	1537,7	570,7
	Івано-Франківська	1455,3	364,6	791,0	299,7
	Закарпатська	1280,0	344,8	719,3	215,9
	Чернівецька	949,6	230,1	518,6	200,9
	Тернопільська	1175,4	275,4	615,2	284,8
	Рівненська	1188,9	311,1	638,8	239,0
4.	Волинська	1077,9	273,3	567,4	237,2
	Придніпров'я	7249,7	1575,0	4091,5	1583,2
	Дніпропетровська	3912,3	848,4	2224,1	839,8
	Запорізька	2102,4	458,4	1199,4	444,6
	Кіровоградська	1235,0	268,2	668,0	298,8
5.	Причорномор'я	7870,4	1800,5	4510,8	1559,1
	Одеська	2609,2	579,7	1498,7	530,8
	Миколаївська	1358,5	317,8	768,1	272,6
	Херсонська	1279,2	306,0	727,6	245,6
	Респ. Крим	2623,5	597,0	1516,4	510,1
6.	Харківщина	6318,7	1301,2	3492,8	1524,7
	Харківська	3137,9	642,2	1785,6	710,1
	Сумська	1419,6	295,7	758,0	365,8
	Полтавська	1761,3	363,3	949,2	448,8
	Україна	51859,7	11506,8	28859,9	11493,0

* Розраховано за 32. С.28

Таблиця 6

Кількість чоловіків та жінок (тисяч чоловік) *

№ п/п	Назва соціально-економічних районів та їх склад	1989 рік		1995 рік	
		чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
1.	Центральний	5701	6795	5685	6656
	Київська	8113	2430	2133	2423
	Житомирська	711	834	693	800
	Чернігівська	629	787	614	753
	Черкаська	685	874	688	830
	Вінницька	867	1066	858	1032
	Хмельницька	696	831	699	818
2.	Донеччина	3799	4396	3766	4328
	Донецька	2473	2859	2450	2817
	Луганська	1326	1537	1316	1511
3.	Західний	4609	5152	4700	5221
	Львівська	1305	1443	1319	1451
	Івано-Франківська	670	753	695	772
	Закарпатська	604	648	621	667
	Чернівецька	436	502	441	504
	Тернопільська	539	630	546	632
	Рівненська	554	616	568	627
	Волинська	501	560	510	568
4.	Придніпров'я	3222	3880	3348	3882
	Дніпропетровська	1794	2087	1807	2082
	Запорізька	961	1121	971	1124
	Кіровоградська	567	672	570	666
	Хмельницька	539	630	546	632
5.	Причорномор'я	3577	4095	3685	4180
	Одеська	1232	1411	1219	1387
	Миколаївська	618	713	631	721
	Херсонська	580	660	599	676
	Респ. Крим	1147	1311	1236	1396
6.	Харківщина	2900	3481	2884	3403
	Харківська	1463	1732	1440	1683
	Сумська	648	785	645	766
	Полтавська	789	964	799	954
	Україна	23908	27799	24068	27760

* Розраховано за 32. С.26.

Таблиця 7

Середньорічна кількість робітників і службовців (тисяч чоловік) *

№ п/п	Назва соціально-економічних районів та їх склад	1985	1990	1991	1992	1993	1994
1.	Центральний	4810	4613	4431	4179	4000	3745
	Київська	2186	2036	1933	1806	1718	1602
	Житомирська	530	510	493	474	459	432
	Чернігівська	453	438	423	402	387	366
	Черкаська	535	530	517	491	473	437
	Вінницька	631	615	594	562	538	512
2.	Хмельницька	475	484	471	444	425	396
	Донеччина	3775	3571	3433	3336	3127	2963
3.	Донецька	2455	2315	2220	2170	2083	1943
	Луганська	1320	1256	1213	1166	1114	1020
3.	Західний	3300	3279	3154	2970	2837	2692
	Львівська	1068	1059	1001	927	880	843
	Івано-Франківська	467	461	446	424	410	392
	Закарпатська	429	410	399	374	350	323
	Чернівецька	297	280	267	252	239	223
	Тернопільська	334	353	343	328	314	238
	Рівненська	375	381	369	352	341	326
	Волинська	330	335	329	313	313	303
4.	Придніпров'я	3066	2922	2846	2819	2598	2450
	Дніпропетровська	1712	1618	1594	1524	1464	1378
	Запорізька	909	871	835	802	757	722
	Кіровоградська	445	433	417	393	377	350
5.	Причорномор'я	3095	2944	2817	2633	2490	2318
	Одеська	1032	963	911	830	781	732
	Миколаївська	544	530	508	470	449	419
	Херсонська	533	517	502	479	456	411
6.	Респ. Крим	986	934	896	854	804	756
	Харківщина	2683	2557	2438	2285	2178	2038
	Харківська	1491	1391	1311	1219	1145	1059
	Сумська	537	530	515	486	474	448
	Полтавська	655	536	612	580	559	531
	Україна	20679	19886	19119	18122	17300	16206

* Розраховано за 32. С.49.

Таблиця 8

Кількість безробітних на 1 січня 1995 року (чоловік) *

№ п/п	Назва соціально-економічних районів та їх склад	Кількість безробітних	з них:			
			отримують допомогу	жінки	молодь у віці до 28 р.	мають вищу освіту
1.	Центральний	17969	10951	13627	6407	7406
	Київська	3538	2212	2774	1238	2042
	Житомирська	5070	2383	3580	1723	1056
	Чернігівська	2988	1951	3580	1723	1056
	Черкаська	1677	1169	1317	542	770
	Вінницька	1667	1169	1317	542	770
	Хмельницька	3029	2297	2477	1152	1351
2.	Донеччина	7821	5202	6855	2415	4172
	Донецька	4582	2982	4032	1387	2562
	Луганська	3239	2220	2823	1028	1610
3.	Західний	38231	20070	25158	14802	11498
	Львівська	9721	5452	6632	3712	3851
	Івано-Франківська	9193	4863	5279	3005	2116
	Закарпатська	4312	2412	3063	1348	376
	Чернівецька	1586	688	1230	553	316
	Тернопільська	3287	2049	2288	1796	1668
	Рівненська	4588	1915	3229	1914	2237
	Волинська	5544	2601	3437	2474	934
	4.	Придніпров'я	5798	3624	4696	1906
Дніпропетровська		1890	1187	1582	533	1076
Запорізька		1309	732	1038	385	744
5.	Кіровоградська	2599	1714	2076	988	552
	Причорномор'я	6642	3310	4981	1946	3433
	Одеська	1811	1074	1352	648	710
	Миколаївська	1458	924	997	428	826
	Херсонська	1664	1162	1271	487	852
6.	Респ. Крим	1709	1120	1361	383	1045
	Харківщина	5771	3702	4449	2074	3119
	Харківська	1541	1015	1205	503	893
	Сумська	2007	1300	1471	791	896
	Полтавська	2223	1387	1773	780	1240
	Україна	82232	47739	59766	29550	32006

* Розраховано за 32. С. 61.

Література

1. Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіонів та держави. Тези допов. Міжрегіон. конф. “Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку” (Харків, березень, 1994) / Харків, 1994. — 148с.
2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. // Мысль. — М., 1989. — 350с.
3. Алампиев П.М. Экономическое районирование СССР // Изд-во экон.лит. — М., 1969. — Кн.2. — 235с.
4. Буркинський Б., Коровкін В., Топчієв О. Пріоритети і принципи структуризації Державної програми соціально-економічного розвитку українського Причорномор'я // Регіональна економіка. — Л., — 1996. — №1-2. — С.70-80.
5. Гурєєв В. Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою // Регіональна економіка. — Л., — 1996. — №1-2. — С.27-32.
6. Дзенис З.Е. Методология и методика социально-экономико-географических исследований // Зинатне. — Рига, 1967. — 262с.
7. Дністрянський М.С., Кордони України: територ.-адмін. устрій // Світ. — Львів, 1992. — 144с.
8. Долішній М.І. Інтенсифікація виробництва і актуальні завдання регіонального природокористування // Економіка Рад. України. — К., 1990. — №4. — С.67-73.
9. Долішній М.І. Регіональні проблеми економічного і соціального розвитку України // Економіка Рад. України. — К., 1991. — №5. — С.12-22.
10. Дорогунцов С., Федорищева А. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов // Экономика Украины. — К., 1996. — №7. — С.4.
11. Заставний Ф.Д. Географія України (у двох кн.) // Світ. — Львів, 1994. — 472с.
12. Изард У. Методы регионального анализа: Введение в науку о регионах // Прогресс. — М., 1960. — 660с.
13. Колотиевский А.М. Вопросы теории и методики экономического районирования // Зинатне. — Рига, 1967. — 252с.
14. Конструктивно-географические основы рационального природоиспользования в Украинской ССР (Теор. и метод. исследования) / А.М. Маринич, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко и др. (отв. ред. А.М. Маринич, М.М., Паламарчук) — АН УССР. — Отделение географии Ин-та геофизики им. С.И. Субботина // Наук. думка. — К., 1990 — 200с.
15. Леш А. Географическое размещение хозяйства. // Прогресс. — М., 1959. — 412с.
16. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України (Пробний підруч. для 8-9 кл. серед. шк.) // Зодіак. — ЕКО. — К., 1996. — 432с.
17. Павлюк А.П. Територіальна динаміка економіки України (за ред. В.А. Поповкін). Монографія. // НІСД. — К., 1996. — 97с.

18. Соціальне районування України як основа її адміністративного устрою // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіонів та держави. Тези допов. Міжрегіон.конф. "Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку" (Харків, березень, 1994) /— Харків, 1994. — С.5-6.
19. Паламарчук М.М. Проблеми розвитку і територіальної організації машинобудування України // Укр. географ. журн. — К., 1996. — №1. — С. 9-15.
20. Паламарчук М., Паламарчук О. Територіальний устрій України // Вісник нац. Акад. наук України. — К., 1996. — №11-12. С. 10-16.
21. Паламарчук М. Регіональні дослідження: завдання і наукові підходи // Регіональна економіка. — Львів, 1996. — №1-2. — С. 32-39.
22. Паламарчук А.М. Общественно-территориальные системы (логико-математическое моделирование) // Наук. думка. — К., 1992. — 272 с.
23. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці // Наук. думка. — К., 1993. — 220 с.
24. Поповкін В.А. До концепції державної регіональної економічної політики // Нац. інститут страт. досліджень. — К., 1995. — 64 с.
25. Поповкін В.А., Калитенко В.О., Розинка В.О., Сиротич М.Р. Аванпроект економічного районування України // Нац. інститут страт. досліджень. — К., 1994. — 90 с.
26. Долішній М.І. Регіональні проблеми економічного і соціального розвитку України (Препринт АН УРСР) / Інститут економіки. — К., 1991. — № 91-6. — 45 с.
27. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития (Под ред. Геогр. Наук проф. А.П. Голикова) // Изд-во Харьк. Ун-та. — Харьков, 1994. — 312 с.
28. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України // Світ. — Львів, 1993. — 240 с.
29. Симоненко В.К. Українське Причорномор'я // Вища шк. — К., 1996. — 242 с.
30. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник (За ред. Проф. О.І. Шаблія) // Світ. — Львів, 1994. — 608 с.
31. Кремень В.Г., Безлюда Д.М., Бондаренко та ін. Соціально-економічна ситуація в Україні: поступ п'яти років (монографія) // НІСД. — К., 1996. — Вип. 2.— 114с. (Сер. «Стратегія політики і політ. аналіз»)
32. Статистичний щорічник України за 1994 рік (Міністерство статистики України) // Техніка. — К., 1995. — 519 с.
33. Статистичний щорічник України за 1995 рік (Міністерство статистики України) // Техніка. — К., 1996. — 576 с.
34. Чисельність населення Української РСР на 1 січня 1991 року // Держ. комітет УРСР зі статистики. — К., 1991. — 86 с.
35. Чумаченко М.Г. Регіональна політика в Україні // Вид-во ін-ту економіки промисловості АН України. — Донецьк, 1993. — 68 с.

Наукове видання

Долішній Мар'ян Іванович

Паламарчук Максим Мартинович

Паламарчук Олександр Максимович

Шевчук Любов Теодорівна

Соціально-економічне районування України

Відповідальний редактор
академік НАН України

М.М. Паламарчук

Рецензент

Комп'ютерний набір і макет: П.С. Попадюк, Л.І. Казанцева, М.Г. Білик

Інститут регіональних досліджень НАН України

Підп. до друку 2.09.97. Формат . Папір оф. № 1. Гарн. літ. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. . Обл.-від. арк. . Зам. . Тираж прим.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України
290026 Львів-26, вул. Козельницька, 4.